

یادداشت

تدوین درس‌نامه‌ای برای درسی چند واحدی در زمینه تاریخ تمدن، که شماری از رشته‌های آموزشی جزو واحدهای اجباری یا اختیاری خود دارند، به عنوان ضرورتی از سوی ناشر همین کتاب به مؤلفان و مدرسان یادآوری می‌شد. نگارنده که چندین سال تدریس مبحث تاریخ تمدن را بر عهده داشت و یادداشت‌های شاید گسترده‌ای طی سال‌ها در این باره گرد آورده بود، تشویق شد که درس‌نامه، یا شاید هم دست‌نامه، ای مختصر درباره تاریخ تمدن برای رفع نیازهای دانشجویان تدارک ببیند. او انجام یافتن این وظیفه را در نگاه نخست چندان دشوار نمی‌انگاشت، و به آن تن داد، اما در عمل دریافت که حذف کردن و کنار نهادن انبوهی از مطالب، از افزودن نکاتی تازه و پر کردن خلأها بسیار دشوارتر است؛ به ویژه آنکه بسیاری از مطالبی که به ضرورت مراعات کردن اختصار باید کنار نهاد، با کاربردهای آنها در مکان‌ها و زمان‌های خاص و با خاطره‌های شخصی، و گاه گرامی، در آمیخته است، و جدا کردن آنها از سایر مطالب، کار چندان آسانی نیست.

به هر تقدیر، کتابی که اکنون در دست دارید، فشرده یادداشت‌های فراوانی است که برای تدریس به دانشجویان و به مرور از منابع

"تمدن جهانی" موجود، در هم آمیخته میراث همه تمدن های بزرگ و خرده تمدن ها از دیرینه ترین روزگار تا عصری است که یکی از تمدن ها به سراسر جهان سرایت داده است.

کنجکاوترین و پی گیرترین دانشجویان نه تنها بر استادانشان تأثیر می گذارند، بلکه گاه نیز در تکوین و تکمیل بحث سهم عمده ای دارند. این سهم را باید خوب شناخت و به گونه ای که درخور است، گرامی داشت.

در این کتاب تلاش شده است تا به همه تمدن های بزرگ و دگرساز جهان و حتی خرده تمدن های مهم هم توجه شود.

مختلف فراهم آمده است. مدرّسان خوب می دانند که دوره های آموزشی همانند نیستند؛ ترکیب متغیر دانشجویان، تفاوت عقیده ها، سلیقه ها، گرایش ها، و نیازهای آنان بر محتوای درس، فضای کلاس، و حتی گاه بر شیوه تدریس، تحلیل، نگرش، و رویکردهای مدرّس تأثیر می گذارند. دانشجویان دوره های مختلف تاریخ تمدن بر شکل گرفتن، و تأکیدهای بخش هایی از همین نوشته مؤثر بوده اند. علاقه های عمیق شماری از دانشجویان، در چند دوره آموزشی مرا داشت به مطالعات گسترده تری دست بزنم، یا به نکته هایی بیشتر توجه و درباره آنها تأمل و دقت ورزی کنم، نکته هایی که پیش تر، خود به آنها وقوف چندانی نداشتم. کنجکاوترین و پی گیرترین دانشجویان نه تنها بر استادانشان تأثیر می گذارند، بلکه گاه نیز در تکوین و تکمیل بحث سهم عمده ای دارند. این سهم را باید خوب شناخت و به گونه ای که درخور است، گرامی داشت.

شاید نیازی به تأکید نباشد که خواننده نمی تواند توقع داشته باشد در کتابی فشرده درباره مبحثی گسترده، حق هر مطلبی درست ادا شود. این کتاب شاید بتواند برای مروری سریع و نگاهی از فراز و از فاصله ای دور به خطوط کلی گستره بسیار پهناوری به کار آید که صدها و هزاران جلد کتاب در وصف و تحلیل دقیق آنها کفایت نمی کند. کمبودها و کاستی های نوشته هایی بسیار معجل مانند این را طی زمان، در جریان آموزش در دوره های مختلف، با بازنگری در متن، و کاهش و افزایش دادن مطالب باید برطرف ساخت. امیدوارم این امکان پیش بیاید تا بتوانم از نظر و داوری مدرّسان و دانشجویان این درس نامه آگاه شوم، و توانایی تبدیلی کردن آن را به متنی حتی المقدور متوازن و کافی برای درسی چند واحدی داشته باشم. البته نویسنده هر قدر هم بکوشد تا میان همه بخش های کتاب تناسب و توازن برقرار سازد، باز هم از تأثیر علاقه ها و ترجیح های خود بر کنار نیست. نگاه از بیرون، و بازتاب دادن نیازهای مدرّسان و دانشجویان می تواند به او کمک کند تا با نگاه عینی تری به کار خود بنگرد، و اثرش را با نیازها سازگاری بیشتری بدهد.

در این کتاب کوشش شده است که به همه تمدن‌های بزرگ و دگرساز جهان به تناسب توجه شود، و خُرده تمدن‌های مهم هم از نظر دور نماند، خرده تمدن‌هایی که اطلاعات درباره آنها در زبان فارسی زیاد نیست، یا به سختی می‌توان به آن اطلاعات دست یافت. آنچه هم اکنون به عنوان «تمدن جهانی» می‌شناسیم، تمدنی که بر همه جنبه‌های زندگی مادی و معنوی انسان امروز حاکم است، در هم آمیخته میراث همه تمدن‌های بزرگ، همه تمدن‌ها و خرده تمدن‌ها از دیرینه‌ترین روزگاران تا عصری است که یکی از تمدن‌ها با نفوذ مادی و معنوی خود به سراسر جهان سرایت، و بر همه جنبه‌های زندگی بشر سیطره یافته، یا ارزش‌های آنها را دگرگون کرده، یا آن ارزش‌ها را به چالش خوانده است. در این تمدن، به رغم هر گونه مدعایی از جانب طرفداران آن، تلاش‌های بشر از دیر باز، و از هر گوشه جهان، سهم و حضور دارد، و اکنون نیز بر سراسر جهان و بر کل بشریت به گونه‌ها و درجات متفاوت تأثیر می‌گذارد. اما سرنوشت آدمی و آینده او به این تمدن جهانی شده، و به سیر، مسیر، و تحولات آن وابسته است. خطیر بودن چنین موقعیتی ایجاب می‌کند که دانشجویان همه رشته‌های تحصیلی با چند مبحث، از جمله تاریخ اندیشه‌ها، تاریخ علم، تاریخ تمدن، مسائل زیست‌محیطی، و مانند آن آشنا شوند، و پیوندهای رشته خود را با این مبحث‌ها در یابند. همین آشنایی شاید کمک کند تا عقربه‌های جهت‌نمای رشته‌های مختلف، قطب اصلی حیات را، که آدمی، شیوه زیست، و آینده اوست، گم نکند و آن را هدف اصلی مبحثش هایش قرار دهد.

سرنوشت آدم و آینده او به این تمدن جهانی شده وابسته شده است. بر همین اساس دانشجویان همه رشته‌های تحصیلی لازم است با چند مبحث، از جمله تاریخ اندیشه‌ها، تاریخ علم، تاریخ تمدن، مسائل زیست‌محیطی و مانند آن آشنا شوند، و پیوندهای رشته خود را با این مبحث‌ها دریابند.

آشنایی دانشجویان و افراد با مباحث این کتاب و برخی دیگر از مسائل فرهنگی و تمدنی، شاید کمک کند تا عقربه جهت‌نمای رشته‌های مختلف، قطب اصلی حیات را، که آدمی، شیوه زیست، و آینده اوست، گم نکند و آن را هدف اصلی مبحثش هایش قرار دهد.

درباره منابع این کتاب باید این نکته را یادآور شوم که طی چندین سال تدریس، از مآخذ بسیاری به فارسی، اعم از کتاب و مقاله، و منابع انگلیسی زبان درباره تاریخ تمدن و مبحث‌های وابسته به آن، یادداشت برداشته‌ام، و پس از ترکیب کردن آنها با مطالبی دیگر، به دانشجویان انتقال داده‌ام. شاید ادعای دور از حقیقتی نباشد اگر بگویم در زبان فارسی کتاب و مقاله‌ای مهم در زمینه‌های تاریخ تمدن، تاریخ

علم، تاریخ فلسفه، فلسفه تاریخ و تمدن، و بحث‌های عمومی درباره تاریخ جهان نیست که ندیده باشم. از این رو اگر چه از مهم‌ترین آنها استفاده برده‌ام، یا از آنها آموخته‌ام، و نکاتی از آنها را با دانشجویان در میان نهاده‌ام، اما ذکر کردن داده‌های کتاب شناختی همه آنها صورت بسیار بالا بلندی خواهد شد که قطعاً به کار پژوهش‌گر نخواهد آمد. پژوهش‌گرانی که با ابزارهای کتاب شناختی آشنا هستند، به سهولت می‌توانند به داده‌های کتاب شناختی این گونه منابع، حتی به صورت تخصصی‌تر دست یابند، اما برای مطالعه بیشتر آن دسته از خوانندگان که بخواهند مباحث تاریخ تمدن را دنبال کنند، فهرست برگزیده‌ای از منابع پیشنهادی در پایان کتاب آمده است.

امیدوارم این کتاب به رغم فشردگی چاره‌ناپذیرش، بتواند برای دانشجویان تاریخ تمدن و دیگر خوانندگان علاقه‌مند سودمند باشد، و در آینده فرصتی فراهم آید تا بتوانم در راه تصحیح و تکمیل آن بکوشم. بار دیگر از سهمی که شماری از دانشجویان در شکل گرفتن مطالب این کتاب داشته‌اند، و از حقی که بر من دارند و موجب شده‌اند بیشتر بخوانم، بیشتر بجویم، بیشتر دانشجویی کنم، به نیکی و با احترام یاد می‌کنم، و خاطره خوش همصحبتی با آنها را در برخی دوره‌های آموزشی گرامی می‌دارم.

از حقی که دانشجویان بر من دارند و موجب شده‌اند بیشتر بخوانم، بیشتر بجویم، بیشتر دانشجویی کنم، به نیکی و با احترام یاد می‌کنم.

حمید محسنی، ناشر کتاب دوست، خود اهل پژوهش و قلم، مشوق مؤلفان، موجبی فراهم آورد که این کتاب به این صورت از میان انبوهی یادداشت‌شکل بگیرد. او، و حمیده جمالی، همکار جوانم که با علاقه و دقت، فصل‌های این کتاب را یک به یک خوانده و مرا از ریزبینی‌ها و دقت‌ورزی‌های خود بهره‌مند ساخته است، بر این کتاب حق دارند. حق آنان زمانی ادا خواهد شد که خوانندگان، این کتاب را سودمند بیابند.

ع.آ.

تهران، بهار ۱۳۸۹